

УДК 343.535

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.10>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

Леонов К.Ю.

аспірант Інституту держави і права

імені В.М. Корецького НАН України

ORCID: 0000-0003-2616-8007

Леонов К.Ю. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства: ретроспективний огляд.

Будь-які зміни у суспільному житті країни впливають і на відносини у сфері банкрутства і правопорушення у цій сфері, зокрема, і особливості доведення до банкрутства. І підвищити ефективність охорони останніх може, у тому числі, і вивчення історії становлення і розвитку кримінальної відповідальності за вказане кримінальне правопорушення.

Мета статті, враховуючи зазначене вище, полягала у тому, щоб прослідкувати шлях становлення і розвитку відповідальності за доведення до банкрутства

Встановлено, що незважаючи на відсутність терміну «банкрутство» в певні історичні періоди розвитку української державності, економічні відносини у цій сфері все ж регулювалися. Так само були певною мірою врегульовані і окремі аспекти фінансової неплатоспроможності. Проаналізовано становлення і розвитку законодавства, у тому числі і кримінального, що було чинним на території сучасної України до 1991 р. Встановлено, що в цьому законодавстві відповідальність за доведення до банкрутства передбачена не була.

Відтак визначено що фактично інститут банкрутства з'явився в Україні з переходом економіки на ринкову після здобуття нею незалежності, пройшовши при цьому довгий історичний шлях. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства була встановлена у законодавстві відносно недавно – у ст. 156-4, що була включена у КК 1960 р. у відповідності до Закону України від 30 червня 1999 р., яку замінила ст. 219 КК України 2001 р. Встановлено, що запровадження кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства було обумовлено змінами у економічній політиці і розповсюдженням випадків порушень закону у сфері банкрутства. Зміна у суспільному житті, у суспільних відносинах всіх сфер життєдіяльності людини також обумовила необхідність внесення певних змін у законодавство, зокрема посилення відповідальності за доведення до банкрутства, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне передбачити таку кваліфікуючу ознаку цього кримінального правопорушення у ст. 219, включивши у неї ч. 2 такого змісту «Ті самі дії, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, караються...». Це, на наш погляд, відповідає сучасним потребам врегулювання суспільних відносин у цій сфері і підвищить ефективність кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням у сфері банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, боржник, кредитор, підприємництво, економіка, кримінальна відповідальність, покарання, умови воєнного стану, державна політика, економічна політика.

Leonov K.Y. Criminal liability for proving to bankruptcy: a retrospective review.

Any changes in the social life of the country affect both relations in the field of bankruptcy and offenses in this area, in particular, the features of bankruptcy. And to increase the effectiveness of the protection of the latter can, including, and study the history of the formation and development of criminal liability for the specified criminal offense.

The purpose of the article, taking into account the above, was to trace the path of formation and development of liability for bankruptcy

It was established that despite the absence of the term «bankruptcy» in certain historical periods of the development of Ukrainian statehood, economic relations in this area were still regulated. Also, to a certain extent, some aspects of financial insolvency were regulated. The formation and development of legislation, including criminal, which was in force on the territory of modern Ukraine until 1991 was analyzed. It was established that liability for bankruptcy was not provided for in this legislation.

Thus, it is determined that in fact the institution of bankruptcy appeared in Ukraine with the transition of the economy to a market one after it gained independence, having gone through a long historical path. Criminal liability for bankruptcy was established in the legislation relatively recently – in Art. 156-

4, which was included in the Criminal Code of 1960 in accordance with the Law of Ukraine of June 30, 1999, which was replaced by Art. 219 of the Criminal Code of Ukraine of 2001. It is established that the introduction of criminal liability for bankruptcy was due to changes in economic policy and the spread of cases of violations of the law in the field of bankruptcy. Changes in public life, in social relations of all spheres of human life also necessitated the need to make certain changes to the legislation, in particular, strengthening liability for bankruptcy committed in conditions of war or a state of emergency. In this regard, we consider it appropriate to provide for such a qualifying feature of this criminal offense in Art. 219, including in it Part 2 of the following content: «The same actions committed in conditions of war or a state of emergency are punishable...». This, in our opinion, meets the modern needs of regulating social relations in this area and will increase the effectiveness of criminal law counteraction to criminal offenses in the field of bankruptcy.

Key words: bankruptcy, insolvency, debtor, creditor, entrepreneurship, economy, criminal liability, punishment, martial law conditions, state policy, economic policy.

Постановка проблеми. Зміни, що відбулися протягом останніх років в Україні та ті критичні умови, в яких функціонують всі державні інститути, обумовлюють і зміни в усіх сферах суспільних відносин. При цьому першочерговим завданням держави є забезпечення безпеки цих сфер суспільного життя, спрямування державної політики на їх упорядкування та пристосування до нових умов. І однією із сфер, які забезпечують нормальну життєдіяльність суспільства, окремих людей, що проживають на території України, є економіка.

Кримінальні правопорушення у сфері економіки є досить різноманітними і, як зазначають дослідники, еволюціонують набагато швидше, ніж держава знаходить ефективні заходи для протидії їм [1, с. 4]. Та і зважаючи на не досить ефективну державну політику у цій сфері, з часом ситуація у економічній сфері діяльності не покращується.

Одним із специфічних видів економічних правовідносин є відносини у сфері фінансово-економічної діяльності, серед яких чільне місце займають суспільні відносини у сфері банкрутства. При цьому зауважується, що «державна політика у сфері банкрутства в Україні нині є не досить ефективною, зважаючи на недосконалість галузевого законодавства, ослаблену увагу з боку держави до процесів відновлення платоспроможності боржника, а також наявності протиправних діянь, що призводять до ліквідації великої кількості підприємств» [2]. І, відповідно, будь-які зміни у суспільному житті країни впливають і на відносини у сфері банкрутства і правопорушення у цій сфері, зокрема, і особливості доведення до банкрутства. І підвищити ефективність охорони останніх може, у тому числі, і вивчення історії становлення і розвитку кримінальної відповідальності за вказане кримінальне правопорушення.

Мета статті, враховуючи зазначене вище, полягає у тому, щоб прослідкувати шлях становлення і розвитку відповідальності за доведення до банкрутства. У відповідності до постановленої мети завданнями даної статті будуть: визначити період початку встановлення відповідальності за банкрутство в цілому; визначити сучасний стан кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства.

Аналіз останніх досліджень. Правовідносини у сфері банкрутства були і є предметом дослідження досить великої кількості дослідників. Зокрема, питання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері банкрутства були тематикою праць таких вчених, як Г. Болдар, Б. Грек, О. Кришевич, О. Круглова, Н. Ляпунова, В. Улибіна, О. Фролова та інші. Особливо потрібно відзначити дослідження Б.М. Грека «Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства», О.О. Круглової «Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства», В.В. Гордієнка «Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства», В.В. Лазаренка «Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства окремих суб'єктів господарської діяльності за законодавством України» та інші.

Але ретроспективний аспект кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства потребує більш ретельного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Інститут банкрутства з'явився в Україні з переходом економіки на ринкову після здобуття нею незалежності. І в умовах ринкової економіки, коли, як зазначається, суб'єкти господарювання прагнуть до отримання, збереження та збільшення майна, «інститут банкрутства є важливим та необхідним елементом такої економіки» [3, с. 27]. Та все ж, незважаючи на відсутність такого терміну в певні історичні періоди розвитку української державності, економічні відносини все ж регулювалися. Так само були певною мірою врегульовані і окремі аспекти фінансової неплатоспроможності.

Ще у давньоруські часи у Руську Правду були включені норми, які врегульовували питання задоволення вимог кредиторів, відповідальності боржників перед ними. Зокрема, питання відносин

між боржниками і кредиторами вирішувалися у ст. 54-55 Просторової (Широкої) Руської Правди [4, с. 20, 22]. У них були передбачені різні види неплатоспроможності купців залежно від форм вини (випадкова або невинна, що настала внаслідок непереборних обставин; необережна та умисна), а також черговість задоволення вимог кредиторів [3, с. 28].

Ці норми Руської Правди фактично були чинними до прийняття Литовських статутів за часів, коли окремі території сучасної України входили до складу Литовсько-Руської держави. Усі три Литовські статuti 1529 р., 1566 р. та 1588 р. включали в себе норми, що регулювали економічні відносини у разі неплатоспроможності боржника. Переважно вони стосувалися покарання боржника у разі несплати боргу (наприклад, ст. 8 Литовського статуту 1529 р.): борг стягувався за рішенням суду і за рахунок майна боржника [5, с. 112]. Ці норми діяли на території сучасної України і за часів Речі Посполитої та Української козацької держави аж до XVIII ст. Також і положення Соборного уложення 1649, що діяло на частині території України, фактично повторювало зміст відповідних норм Руської Правди: неплатоспроможність також визначалася як умисна (злісна) та необережна і поділялася на торговельну та неторговельну (у залежності від суб'єкта) [6, с. 18].

Однією з перших спроб упорядкування (кодифікації) нормативно-правових актів, що були чинними на території сучасної України, було прийняття зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 8 липня 1743 р. у Гетьманщині (м. Глухів). У даному зводі були врегульовані відносини боржника і кредитора, зокрема, нормами Глави 16 «Про борги, застави, поруки, покляжі та про арешти», яка включала в себе 49 артикулів [7]. В них була передбачена відповідальність за неналежне виконання чи невиконання кредитором своїх зобов'язань перед кредитором, відхилення від умов договору. У відповідності до положень вказаного розділу боржника примушували виконати зобов'язання, і відповідальність за їх невиконання наставала лише за умов, що були заподіяні збитки, та за наявності вини самого боржника [6, с. 23], а сам кредитор в першу чергу був зацікавлений у виконанні зобов'язань, закріплених у договорі [8, с. 79]. Покарання щодо боржника застосовувалося у виді стягнень з майна боржника, його конфіскації чи відчуження земельного наділу на певний строк кредитором чи наймачу для відроблення боргу [8, с. 80].

Як зазначається саме у той період почастішали випадки неспроможності боржників, що обумовило діяльність щодо створення єдиного т.зв. кодексу – Статуту про банкрутів. Було підготовано три відповідних проекти (1753, 1763 та 1768 років), на основі яких було розроблено Статут (Устав) про банкрутів 1800 року, який і діяв протягом певного часу на території сучасної України [3, с. 30]. У ньому не лише врегульовувалися питання відповідальності за невиконання зобов'язань купцями та іншими особами у торговельних відносинах, але і закріплювалося поняття банкрута (ст. 1 Уставу), яке відмежовувалося від поняття неплатоспроможності. Тут також визначалися види банкрутства: нещасне (ст. 132), необережне (ст. 136) і злісне (ст. 138), і відповідно і неспроможність поділялася на аналогічні види (нешчасну (ст. 99), необережну (ст. 100) і злісну (ст. 105)) [9, с. 39].

В подальшому у 1832 р. було прийнято подібний нормативно-правовий акт – Статут про неплатоспроможність, у 1836 р. в нього були внесені низка змін у відповідності до певних змін у торговельних відносинах. Норми цього статуту лише посилювали відповідальність купців саме за торгову неспроможність. Поділ на види неспроможності збереглися такими ж, як і у статуті 1800 р. Новий Статут діяв аж до 1917 р. [3, с.31].

Але ці нормативно-правові акти не передбачали механізмів притягнення до відповідальності за неспроможність та банкрутство. Це обумовило закріплення в першому т.зв. кримінальному законі – Уложенні про покарання кримінальні та виправні від 1845 р. У даному нормативно-правовому акті відповідальність за діяння, пов'язані з банкрутством, була передбачена у статтях 1163-1168: в них були передбачені правопорушення за необережне та умисне (злісне) банкрутство, суб'єктами якого визнавалися лише ті особи, що займалися торгівлею [9, с. 40]. В подальшому дане Уложення було видано у редакціях 1864 та 1885 років, але вказані норми залишилися практично без змін [10, с. 122]. В Уложенні про покарання 1885 р. було передбачено відповідальність за співучасть у банкрутстві (ст. 1164 – за участь у фальсифікації зловмисного банкрутства, ст. 1167 – за участь у фальсифікації злісного банкрутства) [3, с. 31]. Поняття ж «нешчасного» банкрутства в Уложенні передбачено не було.

У Кримінальному Уложенні 1903 р. відповідальність за злочини, пов'язані із банкрутством, передбачалася у статтях 599-604 Розділу 35 «Про банкрутство, розтрату та інші випадки караної недбалості з майном». Цими нормами до вже вказаних у попередніх Уложеннях суб'єктів цих кримінальних правопорушень додалися особи, які не займаються торговою діяльністю, а також такий суб'єкт, як завідуючий/керуючий справами державної або приватної кредитної установи. Також тут вже передбачалися кваліфікуючі ознаки банкрутства – шкода бюджету та заподіяння шкоди декільком особам [9, с. 41]. Але даний нормативно-правовий акт так і став чинним повною мірою.

Наступним законом на території сучасної України, в якому була передбачена відповідальність за банкрутство, став Кримінальний кодекс 1927 р. (КК УРСР 1923 р. не передбачав відповідальності за жодні дії, пов'язані із банкрутством). Зокрема, ст. 181 встановлювала відповідальність за зловмисне (злісне) банкрутство, під яким розумілося ухилення від сплати боргу з метою збагачення чи заподіяння великої матеріальної шкоди державним чи громадським установам або декільком особам [11]. Через більше ніж 30 років цей КК було замінено КК УРСР 1960 р., в якому відповідальність за будь-які діяння, пов'язані з банкрутством не передбачалася взагалі.

Тобто, протягом усього часу становлення і розвитку законодавства, у тому числі і кримінального, що було чинним на території сучасної України до 1991 року, відповідальність за доведення до банкрутства передбачена не була. Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. та докорінною зміною характеру економічних відносин виникла потреба оновлення законодавства, що мало б відповідати потребам ринкової економіки, що почала зароджуватися і розвиватися в українському суспільстві. Зокрема, як зазначається у дослідженнях, у зв'язку з відсутністю відповідної законодавчої бази регулювання інституту банкрутства виникла необхідність перегляду принципів правового регулювання економічних відносин при переході суспільства на ринкову економіку [6, с. 24].

У 1992 р. набрав чинності Закон України «Про банкрутство» № 2343– XII від 14 травня 1992 р., який був далеким від досконалості і не забезпечував регулювання відповідної сфери економічних відносин на належному рівні. Хоча цей нормативно-правовий акт і передбачав важелі впливу (примусу) на боржника для виконання вимог кредиторів, але його норми носили переважно декларативний характер, а регулювання банкрутства цим Законом не принесло очікуваних позитивних результатів. Натомість збільшилася кількість випадків умисного банкрутства, що відбувалося внаслідок умовно можливості невиконання договірних зобов'язань суб'єктами господарської діяльності [3, с. 33]. Вказане і обумовило встановлення кримінальної відповідальності ст. 156-2 за приховування банкрутства і ст. 156-3 за фіктивне банкрутство у відповідності до Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення» № 3888-XII від 28 січня 1994 р.

У відповідності до потреб у сфері підприємницько-економічної діяльності також було редактовано Закон України «Про банкрутство» і прийнято його у новій редакції і зі зміненою назвою: Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. Зміни у даному нормативно-правовому акті були обумовлені потребами у законодавчому врегулюванні питань відновлення платоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності [3, с. 34]. Положення даного Закону України обумовили і зміни у КК України: зокрема, у нього було включено ст. 156-4, яка встановлювала відповідальність за доведення до банкрутства, яка наставала лише за умови заподіяння державним, громадським інтересам чи правам та інтересам кредиторів.

У подальшому правопорушень і зловживань у сфері банкрутства ставало все більше, що і обумовило потребу у подальшому розширенню кола таких правопорушень, за які було встановлено кримінальну відповідальність за у КК України від 5 квітня 2001 р. (статті 218–221), серед яких відповідальність за доведення до банкрутства встановлювалася у ст. 219. Дана норма передбачала відповідальність за «умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору».

Згодом кримінальне законодавство у частині відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері банкрутства зазнало суттєвих змін. Зокрема, згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. низку кримінальних правопорушень у сфері банкрутства було декриміналізовано: фіктивне банкрутство (ст. 218), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221).

Що стосується ст. 219, яка встановлює відповідальність за доведення до банкрутства, то протягом свого існування вона суттєвих змін не зазнала. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» № 270– VI від 15 квітня 2008 р. у ст. 219 КК України слово «власником» було замінено словами «громадянином-засновником (учасником)»; наступними Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. вносилися зміни у санкцію даної норми та у примітку до неї.

В сучасних умовах воєнного стану та повномасштабної воєнної агресії проти України досить велика кількість норм Особливої частини КК України було змінено у бік посилення відповідальності за вчинення передбачених у них кримінальних правопорушень в умовах воєнного чи надзвичайного стану (наприклад, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187 тощо). Натомість у ст. 219 такої кваліфікуючої обставини не передбачається. На наш погляд, це є суттєвим недоліком і вважаємо за доцільне доповнити ст. 219 частиною, в якій буде передбачена вказана кваліфікуюча обставина.

Висновки. Отже, виходячи із результатів проведеного дослідження процесу становлення та розвитку відповідальності за доведення до банкрутства, можна стверджувати, що інститут банкрутства в цілому пройшов довгий історичний шлях. Хоча варто зауважити, що відповідальність, зокрема кримінальна, за доведення до банкрутства була встановлена у законодавстві відносно недавно – у ст. 156-4, що була включена у КК 1960 р. у відповідності до Закону України від 30 червня 1999 р., яку замінила ст. 219 КК України 2001 р. Встановлення кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства було обумовлено змінами у економічній політиці і розповсюдженням випадків порушень закону у сфері банкрутства.

При цьому зміна у суспільному житті, у суспільних відносинах всіх сфер життєдіяльності людини також обумовила необхідність внесення певних змін у законодавство, зокрема посилення відповідальності за доведення до банкрутства, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне передбачити таку кваліфікуючу ознаку цього кримінального правопорушення у ст. 219, включивши у неї ч. 2 такого змісту «Ті самі дії, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, караються...». Це, на наш погляд, відповідає сучасним потребам врегулювання суспільних відносин у цій сфері і підвищить ефективність кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням у сфері банкрутства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: дис. ... канд.юрид.наук. спец. 12.00.08. К., 2005. 221 с.
2. Сарнацький М.А. Використання зарубіжного досвіду у формуванні та реалізації державної політики у сфері банкрутства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2021. № 1. Т. 32 (71). DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/14>.
3. Лазаренко В.В. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства окремих суб'єктів господарської діяльності за законодавством України: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 081 Право. Хмельницький, 2023. 231 с.
4. Гончаренко В.Д. Хрестоматія з історії держави і права України. З найдавніших часів до початку XX ст.: навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і фак. Київ: Ін Юре. 1997. 464 с.
5. Терлюк І.Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навч. посіб. Київ: Атіка, 2006. 400 с. с. 112
6. Гордієнко В. В. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства: дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.08. Львів, 2012. 215 с.
7. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 [Текст] / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; упоряд. К.А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю.С. Шемшученко. К., 1997. 547 с.
8. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: навч. посіб. Львів: «Світ», 2000. 120 с.
9. Улибіна В.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 201 с.
10. Кульчицький В.С. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
11. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. К.: Держполітвидав, 1950. 168 с.